

JOŠ NEKI PODACI O PROŠLOSTI OSJEČKOG NOVOG GRADA I NJEGOVA OKOLIŠA

Stručni rad

UDK 711(497.5)(091)

IVAN PELZ, dipl.ing.građ.

umirovljeni viši savjetnik Zagrebačkog el. tramvaja

Pantovčak 29

HR - 10000 Zagreb

Autor dopunjuje svoj prijašnji prilog povijesti osječkog Novoga grada i ispravlja pritom neke problematične tvrdnje pojedinih pisaca. Posebna se pozornost posvećuje nekadanjem raskošnom osječkom Gradskom vrtu, bivšem gradskom uresu kao i susjednoj tradicijom bogatoj Streljani; isto se prikazuje prijašnji društveni i kulturni život ovoga dijela grada. Dodatno se "također", upozorava na potrebu zaštite nekotih kulturno - umjetničkih spomenika.

Pouzdanih, egzaktnih podataka o formalnom osnutku Novoga grada nemamo, no imamo razloga pretpostaviti da se to naselje počelo izgrađivati istodobno s prvim počecima fortifikacijskih radova na novoj osječkoj tvrđavi, dakle još devedesetih godina 17. stoljeća.

Josip Bösendorfer u svojim *Crticama* (BÖSENDORFER 1910: str. 378) tvrdi da je Novi grad naseljen 1792. godine doseljenicima iz Bačke i Banata, te da su svi stanovnici "zgoljni Vitemberžani". (Taj neargumentirani podatak ponavljaju i drugi autori.) Vjerujem da je Bösendorfer po svoj prilici imao na umu pokrajinu Württemberg, a ne grad Wittemberg (Lutherstadt). Međutim, već smo prije naveli da prezimena starih Novograđana upućuju na alpsko podrijetlo, a njihovo njemačko narječje bilo je tipično štajersko, a ne švapsko (u užem etničkom, ne u pejorativnom značenju).

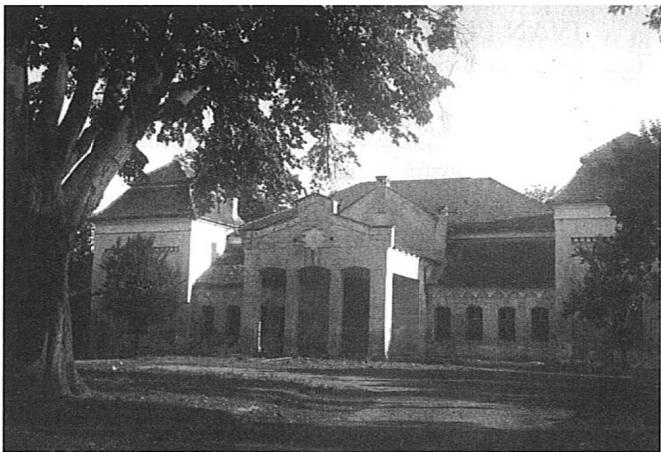
Na nacrtu osječke tvrđave (s okolišem) iz 1722. godine, objavljenom u publikaciji Urbanističkog instituta Hrvatske (OSJEČKA TVRĐA 1976 : str. 28), ucrtan je i Novi grad. A iz rada Ive Mažurana, objavljenog u 2. knjizi *Analiza Zavoda za znanstveni rad* (MAŽURAN 1982/83: str. 147), vidimo da su tvrđavski građani 1737. godine posjedovali 46 majura (Villae vulgo Mayrhöff) i 7 gradilišta za majure (Mayrhöff Plätze), a znamo da su se majuri tvrđavskih građana nalazili u Novome gradu. Prvi podaci o katastarskom upisu novogradskih majura potječu iz 1702. godine. Nema razloga poricati mogućnost kasnijega, naknadnog doseljavanja, ali

teza o Novograđanima kao "zgoljnim Vitemberžanima" nije prihvatljiva. Nažalost, Bösendorfer u svojim vlastitim formulacijama ni inače nije previše akribičan. Tako npr. u već spomenutim *Crticama*, na strani 396, čitamo da je isusovački red ukinut "24. novembra 1778.", a notorno je poznato da je sveti otac papa Klement XIV. taj zaslužni red ukinuo 21. srpnja 1773. svojom ispravom *Dominus ac Redemptor noster* objavljenom 16. kolovoza iste godine. Vrijedni je Bösendorfer pobrkao ukinuće reda s raspuštanjem pojedinih kolegija; isusovci su, naime, napuštali svoje kuće tek onda kad su im mjerodavni predstavnici vlasti službeno pročitali papin *Breve*, da bi se zatim provela legalna primopredaja objekata i ostale imovine. To se negdje ote-glo, a ponegdje se i nije provelo.

GRADSKI VRT I STRELJANA

U Franjetićevo Spomenspisu Gradjanskog streljačkog društva (FRANJETIĆ 1924: str. 6) nalazimo podatak da je, prema predaji, kapetan turskog Osijeka imao svoj stan s haremom na području gdje je poslije bio Gradski vrt sa streljanom (pa u tome možemo nazreti i zametak Novoga grada), a zaključujem da je zajedno s izgradnjom osječke tvrđave udaren temelj i Gradskom vrtu i Streljani. U prilog tome govore i dvije goleme, očito višestoljetne lipe, koje su još 1950. godine stajale pred ulazom u bivši Gradski vrt, vandalski uništen poslije Drugoga svjetskoga rata, da bi se dragocjena ukrasna stabla prodavala kao gorivo, sve pod izlikom da

ne smije biti rekreacije u blizini mjesta (južno od Streljane) gdje su za rata pogubljene žrtve političkih progona. Zemljište Gradskog vrta nato je iskorišteno za nogometno igralište nazvano, kao za porugu, "Gradski vrt"!

1. Zgrada nekoć svečane dvorane, kao ostatak bivšeg raskošnog Gradskog vrta. Lijevo se vidi dio jedne od dviju prastarih lipa što su stajale u prilaznom dijelu perivoja. Snimio autor 1950.

2. Početak Novoga grada s Wagnerovom vilom (sasvim lijevo zgrada Ubožnice), snimio autor iz prilaza Gradskom vrtu 1940.

Devastacija Gradskog vrta počela je već negdje poslije Prvoga svjetskoga rata, kad je izvjesni gradski dužnosnik, u svojoj bahatoj samovolji, dao posjeći najveći dio ukrasne schönbrunnske živice kojom su bila omeđena prva dva polja uz glavnu aleju.

Izuzetna ljepota Gradskog vrta, tog nekadanjeg uresa grada Osijeka, neprocjenjive ekološke vrijednosti, očaravala je sve svoje posjetitelje, i domaće i strane. Brojni atraktivni sadržaji, kao kićeni Glazbeni paviljon, Aleja ruža, starim borovima obraslo "Magareće brdo", skulpture i drugo, oživ-

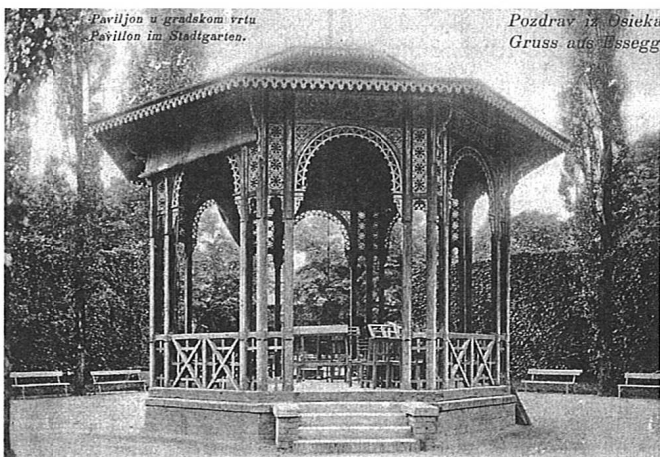

3. Prednji dio gradske aleje u Gradskom vrtu, sa schönbrunnskom živicom razglednica s početka 20. stoljeća.

ljavali su prostranu hortikulturnu površinu, koja je obilovala crnogoricom, palmama (preko zime smještenima u stakleniku rasadnika pridruženog perivoju) i drugom vrijednom florom. Postojala je i odgovarajuća javna rasvjeta, a o velikom broju udobnih klupa da i ne govorimo! Markantan je bio i reprezentativni secesijski zdenac (sada na Šetalištu kardinala Šepera u blizini ostataka nekoć,

4. Secesijski bunar u Gradskom vrtu, razglednica s početka 20. stoljeća

5. Glazbeni paviljon u bivšem Gradskom vrtu snimljen s juga, s početka 20. stoljeća

također lijepog i njegovanog Pukovnijskog vrta), no prijeporan je bio njegov smještaj usred glavne aleje, gdje je djelovao ujedno i kao barijera, i to ne samo vizualna!

Zanimljiva je bila i koliba koju je predstavljalo golemo izdubeno deblo slavonskog hrasta, a u kojoj su našli mjesto stol sa sjedalima dok su vrata bila izrezani dio stabla. Bio je to preostali izložak s velike Gospodarske i šumarske, te gospodarsko-obrtne okružne izložbe održane u Gradskom vrtu 1889.godine.

Zadnje lijevo polje sa svojom livadom služilo je kao dječje igralište. Sasvim na kraju vrta postojala je kontrolna ura za evidentiranje redovitog obilaska noćnog čuvara.

Nedjeljom i blagdanom svirala je u Glazbenom paviljonu (što je stajao u prednjem dijelu perivoja), vojnička glazba a pri ulasku u vrt, koji je bio ograđen, plaćala se svojedobno i ulaznina (poludobrovoljna za dobrotvorne svrhe), uz primitak tiskanog programa promenadnoga koncerta. Dakako, za okrjepu je postojao i vrtni restoran. Na taj način Gradski je vrt bio, ne samo šetalište, nego i sijelo društvenog života grada Osijeka, kako na otvorenom, tako i u raskošnoj dvorani s pozornicom.

6. Društveni život u Gradskom vrtu nedjeljom poslije podne, razglednica s kraja 19. stoljeća

Već je bila spomenuta atraktivna Šahovska priredba sa živim figura. U međuvremenu 13. lipnja 1995., objavio je Glas Slavonije u rubrici *Osječki vremeplov* slijedeću novinsku bilješku iz 1925. godine pod naslovom *Šahovska zabava*:

“Šaovska igra sa živim figurama, koju su priredili gornjogradski i novogradski šahovski klubovi, privukla je uistinu mnogo svijeta u Gradski vrt: jedni su došli vidjeti kako će sve to izgledati, a neki samo zbog *figura*.”

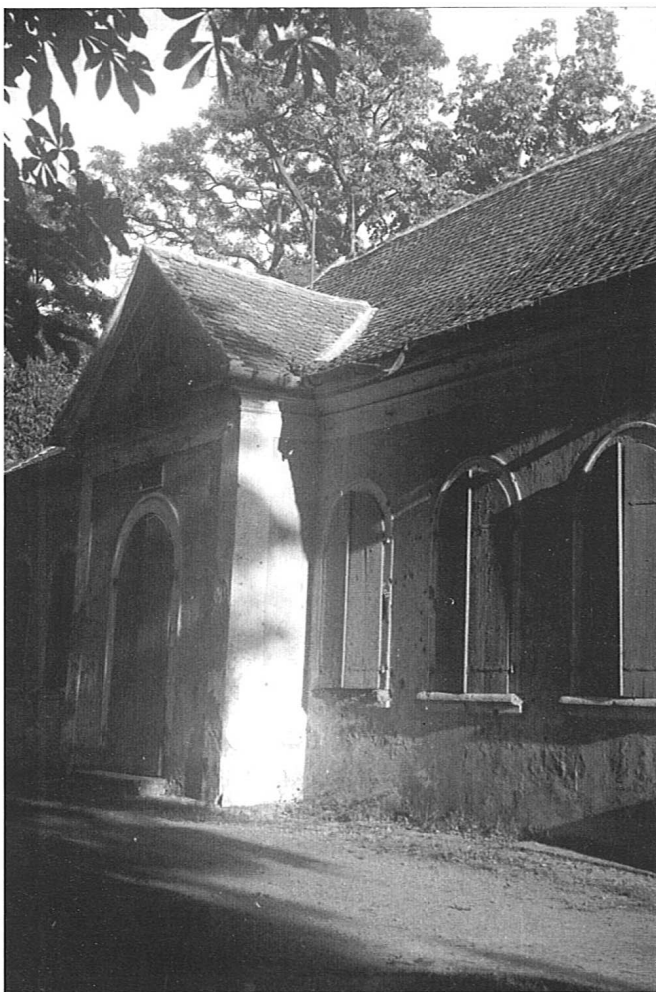
Na jednu veliku dasku, s crnim i bijelim kvadratima površine jednog četvornog metra, namještenu

između paviljona i restauracije, izvedene su, uz zvuke nekog vojnog marša, žive šahovske figure: maskirane dame, gospođice, gospoda, djevojčice i dječaci. Dvojica igrača, Gornjograđanin g. Brošan i Novograđanin prof. Pelz, započela su igru za stolom na običnom šahu, a jedan je croupier, maskiran kao neki dvorski herold iz srednjeg vijeka prema usmenu nalogu igrača razvrstavao žive figure po dasci prema španjolskom dvorskom ceremonijalu s kvadrata na kvadrat. Igra je trajala gotovo jednu uru vremena i završila remijem. Sve su figure došle do izražaja, a glazba je cijelo vrijeme svirala. Priredba je dobro uspjela, ali bi za ovakve manifestacije trebao drugi teren kako bi publika imala bolji pregled, a ne da se svi guraju okolo. Valja još reći da su gotovo sve figure bile odlično kostimirane i maskirane, osim trkača i kule... “

U otmjenoj dvorani (s prigradenom verandom šareno ostakljenom) održavali su se svečani plesovi i proslave, predstave i predavanja, a i koncerti. Napose su novogradski učitelji glazbe Josip Meier i Marija Krämerova priređivali u toj svečanoj dvorani, s velikim zidnim ogledalima i kristalnim lusterima, završni školski koncert sa svojim učenicim i učenicama. Osim već ranije spomenutog Gottfrieda Schöna, među učenicima vrsnog pedagoga Meira, kao osobito darovit guslač istakao se Ivica Franjić, koji je, nadasve uspješno, nastavio svoju glazbenu konzervatoriju u klasi znamenitog pedagoga, profesora Václava Humla.

Ponekad je u Glazbenom paviljonu svirala i vatrogasna glazba, napose prigodom vatrogasnih proslava i na novogradski crkveni god. Vatrogasci su nekoć imali veoma svečanu paradnu uniformu: svijetloplave suknene bluze sa sjajnim dugmetima, crne hlače, crne sjajne kacige s blistavim mjedenim ukrasima, obavezne bijele rukavice, a svaki bi još prikopčao na bluzu spomen - medalju s posvete vatrogasne zastave. Glazbeni su im instrumenti bili osvjetljeni do zasljepljujućeg blještavila!

Streljana je s Gradskim vrtom sačinjavala organsku cjelinu, a bila je smještena zapadno od perivoja. Radoslav Franjetić u svom već spomenutom *Spomenspisu Gradanskog streljačkog društva* smatra da je Streljana osnovana još u doba izgradnje osječke Tvrđe. Sigurni podaci potječu iz godine 1784., a sama je društvena zgrada dovršena 1805. godine. Iz knjige inkorporacija, osnovane 1804., godine vidljivo je da je Streljana bila stjecište svih viđenijih uz brojne prominentne ličnosti iz bliza i daleka, te bila u žarištu osječkog društvenog života. Biti član Streljačkog društva smatralo se pitanjem

7. Društvena zgrada Streljane, dovršena 1805. godine, snimio autor 1950. godine

prestiza. Kao kuriozitet se može spomenuti, da je članom bio Husein-beg Gradašević, poznat kao "Zmaj od Bosne". Samo streljačko gađanje bilo je, dašto dostupno samo imućnijim članovima, jer taj šport nije bio baš jeftin. Skromnijim članovima stajala je na raspolaganju kuglana. Zanimljiv je podatak iz povijesti Društva: kad je 1898., prigodom proslave 50. obljetnice vladanja Franje Josipa, odaslan suverenu njemački brzozjavni pozdrav, zahvala iz kabinetske kancelarije stigla je na hrvatskom jeziku!

POČECI NOVOGRADSKOG JAVNOG PROMETA

Veliki priljev posjetitelja Gradskom vrtu i Streljani, osobito nedjeljom i blagdanom, zahtijevao je i javni gradski prijevoz. Kad je 1884. u Osijeku uveden konjski tramvaj, naknadno je izgrađena i pruga koja se iz Kuhačeve ulice odvajala od glavne pruge, te vodila kroz Kohlhoferovu ulicu i Novogradska vrata, kraj Kamenoga križa, preko

željezničke pruge i kraj bivše Schulhofove ciglane (koja se nalazila južno od današnje Svilane) do Gradskog vrta, odnosno do Streljane. Prije konjskog tramvaja na toj je trasi bio u prometu osječki konjski omnibus, koji je prikazan i na jednoj od mnogobrojnih svečanosti nišanskih ploča, navedenoj u *Franjetićeve Spomenspisu* pod rednim brojem 44, i to iz godine 1865. (FRANJETIĆ 1924: str. 13.) Prema tome, ne postoji osječki konjski omnibus tek od 1879. kako bi se moglo zaključiti iz nejasne formulacijom u prikazu Mile Davidovića objavljenom u 2. knjizi *Anala osječkog Zavoda za znanstveni rad* (DAVIDOVIĆ 1982/83: str. 344), gdje pisac kaže da je još 1879. godini bio "organiziran gradski javni prijevoz putnika", a oslanjajući se na tada objavljen *Vozni red za omni buse i fijakere u slob. i kr. gradu Osijeku*, kojim se propisuju pravila o prijevozu putnika. U uvodnom dijelu tog Davidovićeve rada (DAVIDOVIĆ 1982/83: str. 309) nije točan podatak da se godine 1886. u Osijeku gradi konjska željeznica, jer konjski je tramvaj, naime, pušten u promet 10. rujna 1884. godine, kako nas izvješćuje Stjepan Sršan u posebnoj publikaciji (SRŠAN 1984. a: str. 3), a i u svom feljtonu u *Glasi Slavonije* (SRŠAN 1984. b: 10.9.1984.).

I Jagoda se Truhelka sjećala konjskog omnibusa iz svog djetinjstva u Osijeku, odakle se, nakon tragične smrti svog oca, s majkom i braćom 1878. preselila u Zagreb. A mogu posvjedočiti da je ona bila duševno svježija još početkom pedesetih godina ovog stoljeća, kad sam u Zagrebu s njom zadnji put razgovarao.

Kad se u Osijeku uvodio električni tramvaj, moj djed Karlo Pelz zahtijevao je u Gradskom zastupstvu (1923. godine) da tramvajska pruga vodi, ne samo do Gradskog vrta, nego i kroz cijeli novi grad, do glavne pruge u Donjem gradu. Taj zahtjev unijet je i u građevnu osnovu (ELEKTRIFIKACIJA OSIJEKA 1926. : str. 313) kao: "Druga kružna pruga. Ova spaja Novi grad sa glavnom prugom, a odvaja se u profilu 29 / 30 od glavne pruge pred Tvrdavom nasuprot Poštanskoj ulici. Ona vodi kroz Novogradsku cestu do Gradskog vrta, a od tuda ide dalje kroz Gornju, Dolnju i Huttlerovu ulicu do Jelačićevog trga, gdje se opet priključuje glavnoj pruzi u prof. 46/47." No, direkcija državnih željeznica opirala se izvedbi ukrštaja novogradske tramvajske pruge sa željezničkom u istoj razini (ELEKTRIFIKACIJA OSIJEKA 1926: str. 335). Kad je napokon riješeno to pitanje, izvođač nije više htio graditi tu prugu, pošto je u međuvremenu prošao rok njegove obveze po ugovoru, kako nas izvješćuje Stjepan Sršan u svom već spomenutom feljtonu u *Glasi*

Slavonije (10. rujna 1984.), te dodaje : "Grad je sve uložio da prisili izvođača na izvršenje ugovorene obaveze i dobio spor kod velikog župana osječke oblasti, ali je Upravni sud u Zagrebu poništio to rješenje i pravno riješio slučaj u korist izvođača. Bilo je to gorko iskustvo i razočarenje Novograđana, koji su uputili nekoliko peticija svim nadležnim da im se sagradi tramvajska pruga, no sve je bilo uzalud."

U navedenim se objavljenim radovima ne spominje prva autobusna linija kroz Novi grad, a koju je oko 1930. godine uveo osječki poduzetnik Konstantin Bikar (poznat po svom izgorjelom "Bioskopu" na Žitnom, odnosno, Gajevo trgu).

Ta je linija imala terminal ispred županijske zgrade u Gornjem gradu, odakle je trasa vodila Županijskom, Desatičinom, Vukovarskom, Trpimirovom, Divaltovom i Huttlerovom ulicom do Jelačićeva trga u Donjem gradu, gdje je bio drugi terminal. U prometu su bila dva autobusa : jedan tamnocrveni i jedan tamnoplavi. Garažu su ti autobusi imali u bivšoj danas nepostojećoj kući novogradskog ekonomista Felixa Florschütza (Gornja 35, odnosno Divalentova 37). Na radni su dan pod školskom godinom dva polaska (jedan izjutra, a drugi oko podneva) imala trasu koja je s redovne linije skretala u Tvrdavu, a polasci su bili vremenski usklađeni s početkom i svršetkom obuke u gimnazijama, radi prijevoza gimnazijalaca i gimnazijalki - dakako uz odgovarajući đачki popust. Kosta je Bikar i isticao : "Ich wollte aus den Neustädtern Menschen machen!" - "Htio sam od Novograđana učiniti ljude !" No, sve uzalud! Taj se autobusni promet održao (uz česte kvarove) jedva dvije - tri godine, mislim do 1933. Ai troškovi održavanja voznog parka mora da su bili golemi pri vožnji na onoj nemogućoj kaldrmi. Sjećam se kako je jedna moja teta bila ogorčena kada je za lijepa vremena, osobito ljeti, autobus poskakivao po novogradskim "mačjim glavama" redovito prazan. (Wieder ganz leer ! Der arme Mensch geht ja zugrund* !" - "Opet posve prazan ! Ta jadni će taj čovjek propasti !") A štedljivi su opet Novograđani govorili : "Dös muß net sein!" - "To ne mora biti!" Vožnja je, naime iz Novoga u Gornji grad stajala, ako se pravo sjećam, 5 dinara! A većinom su to bili poljoprivrednici s ograničenom potrebom putovanja u Gornji grad.

ULIČNI DRUŠTVENI ŽIVOT U NOVOM GRADU

Potreba za kretanjem većine Novograđana bila je tako mala, da mnogi nisu poželjeli ni da se nedjeljom poslije podne odšeću u Gradski vrt (ni onda kad je posjet bio odavno besplatan), nego su radije sjeli ispred kuće na ugrađenu klupu ili na iznijete stolice, pa čak na ulici pili kavu i jeli svoje blagdanske kolače i pritom se zabavljali promatrajući ulični život. Pred nekim kućama našle su se grupice baka, i pod tjednom vremena, da se na ulici sastanu na domjenak, te da prate pogledom i kritikom prolaznike.

Majka mog pokojnog prijatelja Ive Slavičeka pričala mi je da je dok su stanovali još u Novom gradu, njezin suprug, činovnik u željezničkim ložionicama, znao ljeti na povratku s posla nabaviti usput bocu-dvije piva za okrijepu. No, prolazeći kroz špalir kritičnih promatračica, čuo je negodujuću opasku: "Jeden Tag saufen sie Bier!" - "Svaki dan loču pivo ! "Drugi je put onda g. Slaviček kamuflirao boce novinama, ali prolazeći kroz "špalir" , od treme i nervoze jedna mu se boca izmakla i naravno razbila. Nato je čuo: "Recht g ' schieht ' s ihm, kann er net grüßen?!" - "Pravo mu budi kad ne zna pozdraviti!"

Elegantan baš Novi grad, kao ulica gledana u cjelini, nikad nije bio, ali relativno uredan. Fasade su se redovito održavale (krpale i bijelile), a ni inače nije bilo na ulici naročitih incidenata. Uostalom, u bivšoj gradskoj kući, na uglu Divalentove i Vatrogasne ulice, bila je smještena i redarstvena ispostava. Dežurao je u njoj, a ljeti pred njom, stalni novogradski uvažavani redarstveni stražar Martin Buschbacher. A sve do kraja Prvog svjetskog rata bila je u zgradama na sadašnjem kućnom broju 63 stacionirana i vojna jedinica. Tu su kuću još između dva svjetska rata zvali "kasarnom".

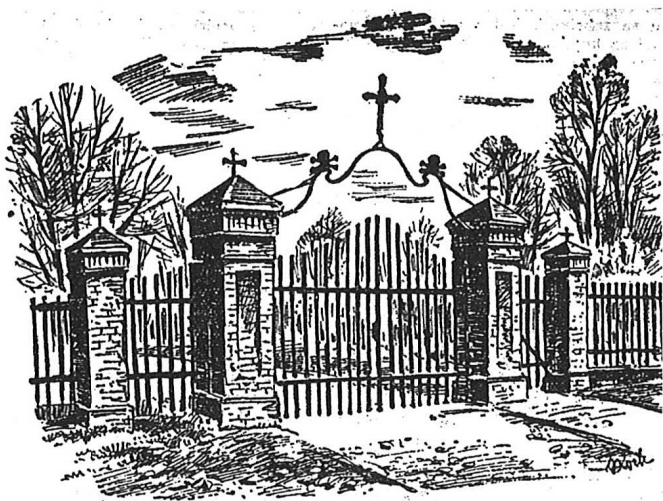
Disciplinirano, kao vojnici, išla su djeca iz škole. Još su se u razredu đaci poredali dva po dva i onda po određenom redosljedu izlazili. Na ulici su produžili tako (u oba smjera) u dvoredu, iz kojega su se pojedinci izdvajali tek ulazeći u svoju kuću, a ostali su se priključili i u redu hodali do posljednje kuće, bez pratnje učitelja. Eventualni nestašluk na povratku iz škole tretirao se kao da se dogodio u razredu!

Socijalni je sastav u Novom gradu bio raznolik. Bilo je imućnih poljoprivrednika, od kojih su neki bili i suvlasnici mlinova, bilo je nešto trgovaca, te poneki činovnik i intelektualac, zatim je bilo obrt-

nika i skromnijih seljaka, odnosno ratara, ali i siromašnih tvorničkih radnika i nadničara. (Stoga je i kuća bilo raznolikih. Među starim majurskim zgradama seoskog tipa nicala su i pojedine standardne gradske visokoprizemnice. Najviše se, dakako, isticala skladna jednokatnica nove pučke škole u Divalentovoj 55.) Jedan od najimućnijih posjednika pohvalio se za Drugoga svjetskoga rata mojoj teti Jozefini Mückovoj (novogradskoj učiteljici): "Znate, prava je sreća što cijeli mlin nije moj, nego samo polovica, jer inače zbilja ne bih znao kamo s novcem!" Teta mu je na to sasvim ravnodušno odgovorila: "Zbog toga se ne morate zabrinjavati, jer ja imam prostrano dvorište gdje svoj novac možete u svako doba istovariti."

NOVOGRADSKO GROBLJE

To je groblje pripadalo zapravo Tvrđavi, kao što je i Novi grad bio u sastavu tvrđavske župe i općine. (Novogradska župa sv. Ćirila i Metoda osnovana je tek 1976. godine, a kamen temeljac za novu župnu crkvu položen je 15. studenog 1996. u vrtu Divalentove 71.) Nalazimo ga ucrtanog u već spomenutom nacrtu iz 1722., pa i u nacrtu iz 1712. godine (OSJEČKA TVRĐA 1976: str. 27/28). Dijelilo se na građansko i vojničko groblje, koje se nalazilo zapadnije, uz cestu što je vodila u Novi Grad. To staro vojničko groblje odavno je napušteno, a poslije Drugoga svjetskoga rata na njegovu su zemljištu niknule zgrade kolektivnog stanovanja. Markantni portal sačuvan nam je na crtežu Ivana Rocha.

8. Ulaz u staro tvrđavsko vojničko groblje, prema crtežu Ivana Rocha

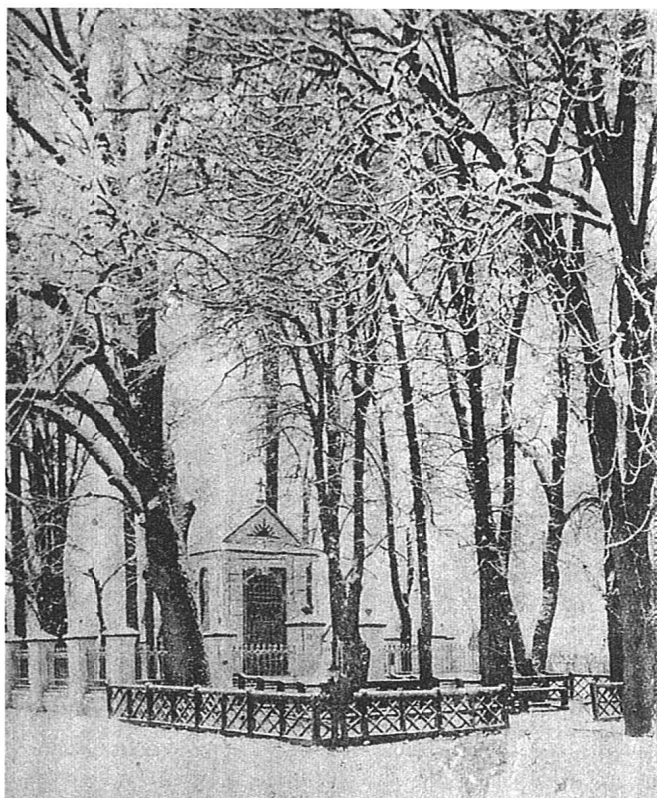
O osječkim grobljima detaljnije je pisala dr. Danica Pinterović u svom feljtonu objavljenom u Glasu Slavonije (PINTEROVIĆ 1982 : 09.09.'82.), uočavajući na tvrđavsko - novogradskom groblju, pažnje vrijedne, nadgrobne spomenike Huga Konarda von Hötzenborfa, Josipa Csordasciha, dr. Ante Hegeduševića, Martina Dragolića, posebno se pritom osvrćući na zavjetnu grobljansku kapelu podignutu 1872. godine (trudom i marom tvrđavskog župnika Josipa Heima), a kojoj je zakladnik bio županijski fizik, gradski vijećnik i veliki dobrotvor, dr Leopold Bischoff, koji je u njoj naknadno i sahranjen. (Taj je objekt godinama služio Novogradanima kao njihov jedini bogoslužni prostor, kad je poslije Drugoga svjetskoga rata Ubožnica prestala biti vjersko središte.) Kapela je 1991. teško oštećena s tri projektila iz obližnje vojarnje tzv. JNA, ali je izuzetnim nastojanjem i uspješnom poduzetnošću novogradskoga župnika Josipa Majdandžića u međuvremenu opet potpuno obnovljena, kako je to prikazano i u Vjesniku Đakovačke i Srijemske biskupije (MAJDANDŽIĆ 1994 : str. 191). Zanimljivi i vrijedni klasicistički spomenici stajali su na grobnici obitelji Goriupp, koja se nalazila nasuprot grobnici obitelji Hegedušević - Mück, odnosno na mjestu gdje danas stoji glavni grobljanski križ, ali su poslije Drugoga svjetskoga rata nestali, kao i mnogi drugi vrijedni spomenici. Lijepi stari spomenici obitelji Koller i Collognath, dašto potpuno zapušteni, stoje još (nadam se) uza stazu istočno od grobljanske kapele. Major Koller oporučno je ostavio gradu Osijeku, za dobrotvorne svrhe, sav svoj imetak koji i nije bio baš neznatan. Dakako, nitko se od gradskih službi nikad nije za te grobove brinuo, te su se održali zahvaljujući, valjda, jablanima kojima su obrasli i zaštićeni, te stiješnjenom prostoru, na kojemu se nikakav uglednik ni mogućnik ne može više raskomotiti u raskošnoj, monumentalnoj grobnici. Ti grobovi, zajedno sa starinskom ogradom u takvu su stanju da mogu izazvati samilost! Spomenike neću pobliže opisati, jer svatko se obrazovan može na licu mjestu uvjeriti o kakvim se vrednotama radi.

KAMENI KRIŽ I KALVARIJA

Sakralni objekt, posebno povezan s Novim gradom i njegovim stanovnicima, bio je Kameni križ, jer je Novogradanima postao blizak kada su prolazili kraj njega na putu u Tvrđavu, te su ga dolično i častili. Iz Novoga su se grada organizirale procesije do Kamenog križa. Trebao je poslije

Drugoga svjetskoga rata biti potpuno srušen, ali je dr. Danica Pinterović (kako sam čuo) uspjela jedva bar sačuvati samu kapelicu. No, lišene svoje ograde i ambijenta sa starim stablima, te time i glavnog dijela svoje spomeničke atraktivnosti, danas je samo tužan ostatak nekadašnjeg osebujnog osječkog prošteništa u romantičnim Klasijama. Spomenuvši Klasije, htio bi usput upozoriti, da nije opravdano mijenjati to ime u *Glasijsje*, jer je lik *Klasijsje* u svojstvu osječkog toponima stekao već "građansko pravo", a izveden je iz francuskog stručnog izraza *glacis* posredstvom južnonjemačkoga pokrajinskog izgovora. Ime *Klasijsje* za dotično osječko područje potvrđeno je npr. u Bösendorferovim *Crticama* (str. 386), a u novije vrijeme i u naslovima umjetničkih slika npr. Vladimira Becića (GAMULIN 1987 : str. 150/151). Da lokalne likove pojedinih toponima valja poštovati, pisano je i u stručnom časopisu *Jezik* (PELZ 1986: XXXIV/2).

O kamenom križu pisao je Blaž Misita- Katušić u Osječkom zborniku (MISITA - KATUŠIĆ 1954: OZ IV.) predočivši dragocjen tlocrt cijeloga objekta. Opisujući ogradu vjeruje da je ova građena tek potkraj 19. stoljeća, jer da neogotičke željezne rešetke u poljima između stupova (ili "stupova" kako se on izražava) potječu iz doba historijskih stilova, što po Katušiću znači kraj tog stoljeća, premda je poznato da razdoblje historijskih stilova tada završava, a počinje secesija! Neogotički objekti, napose sakralni, dizali su se i u nas sredinom 19. stoljeća, a i ranije, te nalazimo gotičku željeznu balkonsku ogradu iz 1835. na Vrtnoj kuli Nadbiskupskoj dvora u Zagrebu (DOBRONIĆ 1988: str. 81 i 83). Tako je kardinal Haulik dao sagraditi svoju gotičku kapelicu sv. Jurja u zagrebačkom Maksimiru još 1864. godine (SZABO 1941: str. 141), iako smo se naslušali i načitali kako u svemu vremenski silno zaostajemo. Ograda, pak, od hrastovih stupaca, gredica i letava (plaćena tesaru Wagneru), a koji spominje Katušić, misleći da se nalazila oko kapelice, odnosi se, vjerojatno, na vjernički prostor sjeverno od zidane ograde, gdje su bile i klupe s klecalima, a taj molitveni prostor vidljiv je i na starim razglednicama. Spomenuti ambijent vjerodostojno opisuje i Jagoda Truhelka u *Crnim i bijelim danima* u poglavlju *Rastanak sa zavičajem*, i to u 3. dijelu: *Majka puna milosti*, a radnja, izrazito autobiografskog karaktera odvija se 1878. godine. Posebno autorica opisuje i zidane stupove koji su ujedno bili i postaje Križnoga puta.

9. Kameni križ s molitvenim pretprostorom, razglednica s kraja 19. stoljeća

Teškim naoružanjem razarani Osijek, sa svojim ruševinama, oštećenjima, napose s prognanicima, simbolizira i sam po sebi kalvariju, hrvatsku kalvariju. Ovdje bih međutim sada htio pripočeti nekoliko podataka o staroj osječkoj Kalvariji kao sakralnom objektu. Premda je ona stajala na području današnjega Donjega grada, imala je općeosječko značenje, izrazito pučkog karaktera (poput Kamenog križa). Uostalom, kad je bila podignuta, bilo je to još na "ničijoj zemlji", tj. u zaštitnoj, odnosno sigurnosnoj zoni koja je okruživala osječku tvrđavu. (Radi poštivanja te zone, Novi je

10. Kameni križ dvadesetih godina 20. stoljeća, prema akvarelu Ivana Rocha, reproduciranom na razglednici

grad i dobio svoj položaj u smjeru istok - sjeveroistok - zapad - jugozapad.) Koje je godine taj objekt sagrađen, nije mi poznato. Svakako je Kalvarija ucrтана već u planu Osijeka iz 1848. godine (OSJEČKA TVRĐA 1976 : str. 30). Prema podatku uz ilustraciju u monografiji o osječkom crkvenom životu (OSIJEK, Katolička Crkva jučer i danas, 1987 : str. 30) , ta je Kalvarija postojala već u 18. stoljeću. Prvobitno je ona stajala na rubu visoke obale što se strmo spuštala prema Dravi, a zapadno od stare Svilare i sjeverno od ceste, obrubljene prastarim lipama, kojom se (sjeverno od današnje bolnice) ulazilo u donjogradsku Crkvenu ulicu. Staru Kalvariju na toj lokaciji opjevala je i Jagoda Truhelka u svojim *Zlatnim dancima I.* (u priči *Uskrsna zvona*), te u *Crnim i bijelim danima* (u *Kuminu ljetu*), gdje je objavljen i Gojkovićeve crtež tog objekta na starome mjestu (izrađen vjerojatno po staroj fotografiji) . Iz priloženog preslika vidljivo je da je položaj bio doista impozantan. Jedna od mojih pokojnih teta rado se iz djetinjstva sjećala šetnje do te Kalvarije, odakle se pružao izvanredan vidik na Dravu, osobito uzvodno pri zalasku sunca.

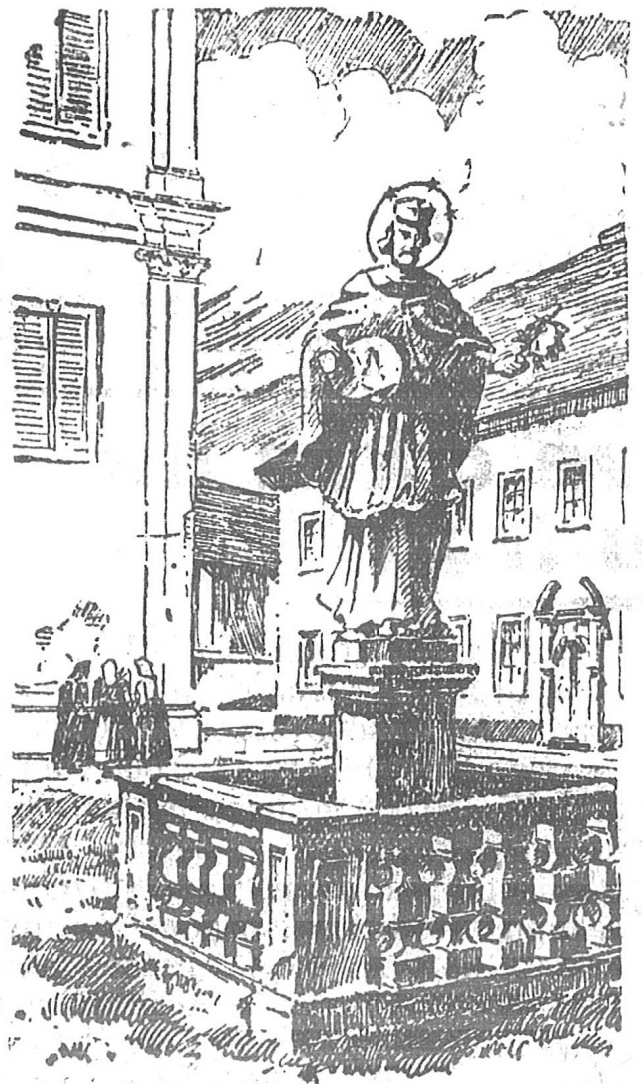

11. Stara Kalvarija prvobitno na samoj dravskoj obali, prema crtežu Jovana Gojkovića, objavljenom u Truhelkinim *Crnim i bijelim danima* , vjerojatno po staroj fotografiji

Kada je za industrijski željeznički kolosijek do dravskog pristaništa, te za pripadajuća skladišta, morao biti otkopan i dio obale na kojemu je stajala Kalvarija, premještena je ona južno od staroga drvoreda, a zapadno od bolnice gdje je u istom obliku zapravo ponovno podignuta. Na toj lokaciji prikazan je taj oblik na akvarelu Ivana Rocha, reproduciranom u umjetnikovoj seriji osječkih razglednica. Međutim, premještena na novo, manje pristupačno mjesto, kao da je ta Kalvarija izgubila svoju privlačnu moć i kultnu funkciju koju je imala na prvobitnom svom dominantnom položaju. Genis loci!

12. Kalvarija na novome mjestu, zapadno od bolnice, prema akvarelu Ivana Rocha, reproduciranom na razglednici

Pogled na dio Jezuitskog trga u Tvrđavi, gdje pred crkvom sv. Mihajla stoji kip sv. Ivana Nepomuka.

13. Kip sv. Ivana Nepomuka, nekoć pred tvrđavskom župnom crkvom sv. Mihajla arkandela, prema crtežu Ivana Rocha

Pri zadnjem svom boravku u Osijeku nisam više mogao tu građevinu, pa pretpostavljam da je s užitkom porušena prigodom proširenja bolničkoga kompleksa. U tom slučaju bilo bi zanimljivo, znati gdje su završile skulptur s te Kalvarije.

Na kraju, kada je već riječ o uklonjenim kipovima, spomenuo bih i lijepi barokni kip sv. Ivana Nepomuka, koji je stajao pred tvrđavskom župnom crkvom sv. Mihajla arkandela, a poslije Drugoga svjetskoga rata nestao s trga pred crkvom na prilično zagonetan način, te sad navodno negdje leži u komadima. Verzija, međutim, po kojoj je ta skulptura stradala usred vibracije prouzročene prolaskom nekoga kamiona, ne čini mi se baš osobito uvjerljivom.

14. Tvrđavski kip sv. Ivana Nepomuka izbliza, prema fotografiji Vlade Hafnera

Taj spomenik zadržao je svoje časno mjesto u ljupkoj Truhelkinoj pripovijetki *Kokoši svetog Ivana (Crni i bijeli dani)*, a prikazao ga je i Ivan Roch na jednoj od svojih crteža. Iz priložene, pak, reprodukcije izvrsne dokumentirane fotografije Vlade Hafnera najbolje se vidi kakve smo umjetnine lišeni. Sve da je ta plastika i zauvijek propala, uspomena ipak ostaje.

POPIS LITERATURE

- BÖSENDORFER, J., 1910, Crtice iz slavonske povijesti s osobitom obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske, vukovske i srijemske, te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku; Osijek
- DAVIDOVIĆ, M., 1982 / 1983, Gradnja saobraćajnica i gradski saobraćaj u Osijeku do 1940. godine, AZZRO, knj. 2, str. 309 i 344.
- DOBRONIĆ, L., 1988, ZAGREBAČKA BISKUPSKA TVRĐA, šk, Zagreb, str. 81 i 83.
- ELEKTRIFIKACIJA GRADA OSIJEKA, Ugovor sklopljen između općine i slob. i kralj. grada Osijeka i tvrtke Charles B. MacDaniel jr, Osijek, str. 313 i 335.
- FRANJETIĆ, R., 1924, Spomenspis građanskog streljačkog društva ...u Osijeku prigodom 140 - godišnjice (1784. do 1924.), Osijek.
- GAMULIN, G., 1987, Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća, sv. I, Naprijed, Zagreb, str. 150 i 151.
- MAJDANDŽIĆ, J., 1994, Kapela na novogradskom groblju u Osijeku, VDSB, CXXII, 7/ 8 - 1994, Đakovo, str. 191.
- MAŽURAN, I., 1982/ 1983, Popis stanovništva i njegove imovine u Osijeku 1737. godine, AZZRO, knj. 2, str. 147.
- MISITA - KATUŠIĆ, B., 1954, Kameni križ, OZ IV., Osijek, str. 141 - 144.
- OSIJEK - Katolička Crkva jučer i danas, 1987, Biskupski ordinarijat Đakovo.
- OSJEČKA TVRĐA - Plan obnove i oživljavanja, 1976, UISRH, Zagreb.
- PELZ, I., 1986, Tradicija ili norma?, Jezik, HFD, XXXIV/ 2, Zagreb.
- PINTEROVIĆ, D., 1982, Stara osječka groblja, feljton GS, 6. - 9. IX. 1982, Osijek.
- SRŠAN, S., 1984 a, 100 godina javnog gradskog prometa u Osijeku, katalog izložbe, Osijek, str. 3.
- SRŠAN, S., 1984 b, Sto godina javnoga gradskog prometa, feljton GS, 4. - 11. IX. 1984, Osijek.
- SZABO, Gj., 1941, Stari Zagreb, Vasić i Horvat, str. 141.

POPIS SKRAĆENICA

- AZZRO Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku
GS Glas Slavonije, Osijek
HFD Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
ŠK Školska knjiga, Zagreb
UISRH Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb
VDSB Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, Đakovo